

---

gezongen; er is een lang moment van stilte voor meditatie, voor gebed; een lied; een (gebeds)tekst; opnieuw stilte; een lied ter afsluiting. Eén keer per maand vroeg, voor het werk, van zeven tot half acht en één keer aan het eind van de dag, van kwart over tien tot kwart voor elf.

10. Geen voorportaal

'Pantomime van het heil'. Er zijn nogal wat mensen vanuit de kerk actief in de samenleving. Ik noemde eerder al de sociale werkgroep. Anderen zijn actief in het vluchtelingenwerk. Weer anderen zijn druk met de Wereldwinkel. En dan zijn er de mensen die het werk van Amnesty International onder de aandacht van de bevolking brengen. Hun inzet wordt gevoed door het Evangelie, maar er is geen sprake van pogingen mensen naar de kerk te krijgen. 't Zou niet bij ze opkomen. En dat lijkt me terecht.

Wel zie ik gebeuren dat mensen — ergens aan de rand van de kerk — door omstandigheden in hun leven in contact komen met een pastoraal werker of een predikant. Na verloop van tijd gebeurt het wel dat men voorzichtig weer eens ter kerke gaat.

11. Presentie als geopende deur naar Christus

Na al het voorgaande zal het duidelijk zijn dat de GK van Heerde bepaald niet éénduidig is. Ook niet in haar verwijzend karakter. Sommigen zullen graag vertellen wat/wie hen beweegt, wat/wie hen bemoedigt. Zo hoor ik soms van gemeenteleden die in het ziekenhuis waren, hoe zij met lotgenoten in gesprek kwamen en vrijmoedig over hun geloof spraken. Anderen piekeren er niet over om iets dat zó tot hun persoonlijke levenssfeer behoort met een 'vreemde' te delen. Zij dóén liever, naar het appèl van Jakobus. En dat mag een 'geopende deur naar Christus' heten.

Het 'mission statement' van de GK van Heerde pretendeert veel als er gezegd wordt: '... wil haar geloof zo leven dat anderen er van opzien en erbij willen horen'. Daarin wordt verwoord wat Stoppels noemt de 'geopende deur naar Christus'. Onze kerk wil een geopende deur naar Christus zijn. Of ze dat ook is, wie kan dat zeggen? Soms misschien, in haar beste ogenblikken. Vaak ook niet. Dan houdt ze zich meer met zichzelf bezig dan met degene(n) voor wie zij kerk is. Een bouwsteen voor de kerk? Wat mij betreft wel. Al was het maar dat we telkens weer over die steen struikelen en dus weer weten waar het allemaal om begonnen is ...

Levenswijsheid verbeeld en geleefd

Barbara Roukema-Koning

In dit artikel wil de auteur laten zien dat pastores met 'beelden' (in dromen, in spreken en in verhalen) een kostbaar instrumentarium tot hun beschikking hebben. Vanuit een psychologische verkenning van de functie en het belang van beelden, wordt een verbinding gelegd tussen beelden en spiritualiteit. Door de gevonden inzichten toe te passen op een sprookje van de gebroeders Grimm ('De drie veren') blijkt dat dit verhaal verstaan kan worden als een spirituele gids: het wijst ons in de taal van beelden de weg naar een wijze van mens-zijn waarin kwalitatieve vervulling ervaren kan worden. Ten slotte wordt aangegeven welke elementen uit de geloofspraxis ons kunnen helpen bij het cultiveren van onze innerlijke beelden.

Bewerking van een voordracht voor de Hemelvaartsconferentie (1996) van het Landelijk Overleg Studentepastoraat.

Ter inleiding

Welke soort van essentiële informatie in innerlijke visuele beelden verscholen kan liggen, is een vraag die me al geruime tijd boeit. Geïnspireerd door de zeggingskracht van beelden in de taal, wilde ik 'iets' met een sprookje doen als omlijsting van een godsdienstpsychologische bijdrage aan de LOS-conferentie 'Weg van Bewegen' (over spiritualiteit). Ik wilde nu eenmaal niet een louter abstract, theoretisch college geven. Toen ik er eenmaal voor ging zitten, bleek het echter niet zo eenvoudig. Hoewel vele spirituele tradities de verhaalvorm kennen als belangrijk voertuig voor het overdragen van wijsheid, is de combinatie van sprookjesverhaal, wetenschappelijke psychologie en spiritualiteit geen alledaagse. Wat bij wijze van experiment door mij begonnen werd, heeft me qua uitkomst erg verrast en zowel professioneel als persoonlijk zeer verrijkt.

De opgedane bevindingen worden hieronder op de volgende wijze weergegeven. In een eerste deel wordt aan de hand van psychologische literatuur verduidelijkt dat beelden een dynamische en zinvolle overeenkomst vertonen met onze affectiviteit (I.1). We hebben ermee te maken wanneer we dromen

(I.1.1), spreken (1.1.2) en onszelf in verhalen herkennen (I.1.3). Daarna wordt de these uitgewerkt dat beelden geen bijzaak zijn, maar een centrale psychologische functie hebben (I.2). Zorgzame omgang met innerlijke beelden vormt daarom een belangrijk onderdeel van het spirituele leven (I.3). Het zou een misvatting zijn om dit voor egocentrisme aan te zien (I.4). In een tweede deel wordt een sprookje van de gebroeders Grimm kort weergegeven (II.1). De in I geschetste principes helpen ons om het sprookje als een spirituele gids te herkennen; het wijst ons in de taal van beelden de weg naar een wijze van menszijn waarin kwalitatieve vervulling ervaren kan worden (II.2). In een derde deel wordt duidelijk gemaakt hoe elementen in de geloofspraxis condities bieden voor die vorming (III.1). In dit artikel hoop ik te laten oplichten dat pastores met 'beelden' een kostbaar instrumentarium tot hun beschikking hebben (III.2).

I. Theorievorming over 'beelden'

1.1 Woord, beeld en betekenis: onze ziel spreekt in de taal van beelden

Wetenschappers houden het meest van *concepten* die zo eenduidig mogelijk van betekenis zijn. In contrast daarmee lijkt echter onze geest op een veel minder eenduidige manier ordening en patroon aan te brengen in betekenisvolle gegevens. Een gedurige stroom van veelal verborgen visuele *beelden* vergezelt ons bij veel van ons doen en laten.

1.1.1 Beeldmateriaal in dromen

De meest persoonlijke manier om inzicht te verwerven in de psychologische betekenis van beelden is natuurlijk door aandacht te schenken aan *nachtelijke dromen*. Uit interesse en uit een behoefte om mezelf op enkele punten beter te begrijpen, heb ik gedurende enkele jaren zoveel mogelijk dromen genoteerd. De ervaring wijst uit dat het vermogen om je details te herinneren daardoor toeneemt, evenals een gevoeligheid voor visuele symboliek. De wondere wereld die we 's nachts binnentreden en zelf creëren, heeft al velen geboeid en verbaasd. De psychoanalyticus Robert Langs¹ heeft me doen begrijpen dat het vooral onopgemerkte, maar emotioneel voor ons wel relevante situaties zijn die we in onze dromen verwerken en beeldend tot ordening brengen.

Een principe is bijvoorbeeld dat een droombeeld *letterlijk* weer kan geven wat in de alledaagse spreektaal een overdrachtelijke zegswijze is, zoals: 'diepgravend'; 'op glad ijs begeven'; 'geen grond onder de voeten voelen'; 'overspoeld worden'; 'een behoefte'. Deze zegswijzen kunnen bijvoorbeeld op de volgende wijze in dromen visueel tot uitdrukking komen: we zien een personage diep graven; schaatsen; met een afgrond of ravijn of ander beeld van 'grondeloosheid' geconfronteerd worden; in de weer met water en golven; in scènes die variëren op toiletgebruik; etc. De droomduiding kan dan bestaan uit het 'terugvertalen' naar die overdrachtelijke zegswijze: is er in mijn waakleven iets voorgevallen dat voor mij de emotionele betekenis heeft van 'diepgravendheid', 'behoefte', ... etc.'

Een ander principe kan zijn dat een *reeks* van droombeelden met vele details soms de uitdrukking kan vormen van verschillende aspecten die *tegelijktijd* van toepassing zijn op een emotionerende situatie uit het alledaagse leven. De droom biedt ons haast filmisch een ontwikkeling van scènes-in-de-tijd. Het begrip ervan ontstaat soms echter pas wanneer we het na-elkaar plaatsen van beelden zien als een compositie van 'gelaagdheid' of 'veelzijdigheid' van innerlijk begeleidend commentaar bij een situatie uit ons waakleven. We kunnen immers door een bepaalde situatie, zoals bijvoorbeeld een opdracht van ons werk, of een ontmoeting met een nieuwe kennis, *tegelijktijd* aangetrokken en afgestoten worden, erdoor geboeid of bevreemd zijn, geïrriteerd en geïntrigeerd.

Een enkel droombeeld daarentegen kan een evenzeer een *verdichting* of condensatie zijn van heel uiteenlopende, oogen-schijnlijk weinig gerelateerde zaken uit het alledaagse leven. Een personage doet me bijvoorbeeld aan een familielid denken maar ook aan een bepaalde film-acteur. Dat zegt op zichzelf niet zoveel, maar kan betekenisvol worden wanneer ik de context van de ervaringen eens door me heen laat gaan. Het familielid vertelde me bijvoorbeeld een verhaal over een vakantie; en de film waarin die acteur speelde kende een scene op het platteland waarbij ik het landschap adembenemend mooi vond. Door ze in een verband samengevoegd te zien, werpen ze een nieuw licht op elkaar en op wat mij bezighoudt: ik ben zelf ook bezig met vakantieplannen en misschien heb ik eigenlijk niet voldoende stilgestaan bij een wezenlijke behoefte van mijzelf aan stilte en rust. Dit associatieve verzamelen van betekenissen kan inderdaad toegepast worden op een enkel droombeeld. De verscheidenheid aan associaties blijkt echter toch vervolgens weer samengevoegd te kunnen worden tot een betekenisvolle *zienswijze* op een bepaalde kwestie uit het waakleven.

1.1.2 Beelden in de spreektaal

Dat onze spreektaal zo vol van verborgen beelden is, is natuurlijk veel langer bekend.² Het lezen van Freuds boek 'Psychopathologie van het alledaagse leven'³ geeft daartoe op een onthullende wijze toegang. Daarin wordt bij de analyse van zoiets heel eenvoudigs als vergeetachtigheid of een verspreking duidelijk hoe deze verband houdt met reeksen van — vaak beeldende — associaties. De verspreking blijkt een poging te kunnen zijn om associaties te vermijden met pijnlijke, verwarrende, of beschamende zaken. Freud beschrijft bijvoorbeeld een ontmoeting met een kennis van hem. Deze vergat het woord 'aliquis' in een citaat van een Latijnse spreuk. Hij daagde Freud uit om zijn theorie op hem toe te passen en begon zijn associaties ongecensureerd op te noemen. In een uitgebreide reeks associaties kwamen thema's op als liquor (dat 'vloeiend' betekent), relikwieën, heiligen, een krantenartikel over de houding van Augustinus jegens vrouwen, en het bloedwonder van de heilige Januarius. Heel terloops eigenlijk brachten deze hem bij een onderwerp dat emotioneel voor hem van uitermate groot belang was: het wachten op de tekenen van de menstruatie van zijn minnares, en de angst dat zij in verwachting zou blijken te zijn.

1.1.3 Innerlijke strevingen verbeeld als personages in verhalen

De psychoanalyticus Bruno Bettelheim heeft me op het spoor gezet van de betekenis die sprookjes kunnen hebben voor opgroeiende kinderen.⁴ De thema's en personages uit sprookjesverhalen kunnen gezien worden als een verbeelding van — soms verwarrende — innerlijke gevoelens en veranderingen. Zo kunnen de sprookjeverhalen over de 'twee broers' gezien worden als verbeelding van een innerlijke ervaring dat we soms heel uiteenlopende wensen in onszelf tegenkomen, waardoor we met onszelf in discussie kunnen zijn. De twee broers representeren deze twee facetten van onszelf; zoals bijvoorbeeld een hang naar avontuurlijke rebellie naast een hang naar gezagsgetrouwe verantwoordelijkheid. De complexiteit van ons gevoelsleven wordt in het sprookjesverhaal vereenvoudigd doordat de verschillende personages een enkel aspect van het complexe gevoel uitbeelden. De figuur van de stiefmoeder, zoals bijvoorbeeld in het verhaal Sneeuwwitje, kan een verbeelding zijn van de psychologisch reële ervaring van opgroeiende meisjes dat zij hun pre-oedipale toegewijde, altijd beschikbare, altijd lieve moeder kwijtraken wanneer zij toenemen in schoonheid en aantrekkingskracht als kleine vrouw voor hun eigen vader. De verhoudingen wijzigen zich dan volledig,

de concurrentie leidt tot hevige verwickelingen en de oplossing zal bestaan uit het wakker gekust worden door een eigen prins, dit na een (latentie-)periode van slaap in de glazen kist.

De sprookjeshelden moeten dikwijls ontberingen en beproevingen doorstaan en worden veelal geholpen door ongewone gidsen. Wanneer zij daarin vertrouwen durven te schenken, wordt dit beloond met een goede afloop. Daarmee kan het aan kinderen duidelijk worden dat wij niet kunnen groeien zonder crises te doorstaan, maar wordt aan hen ook zoiets als 'levensmoed' meegegeven.⁵

Zoals sprookjesfiguren een vereenvoudigde uitbeelding kunnen zijn van complexe kinderlijke gevoelens, zo lijken de heel verschillende kanten uit ons eigen karakter soms welhaast figuren uit een roman. Ons 'zelf' is meervoudig of meerstemmig. De Nijmeegse persoonlijkheidspsycholoog Hermans⁶ heeft zich beziggehouden met de wijze waarop we met onszelf in gesprek kunnen zijn. En de uitkomst van het innerlijke gesprek dat verschillende strevingen in ons voeren, staat nog niet zomaar vast. De verschillende karakters kunnen — net zoals in een roman — ontwikkelingen doormaken, met elkaar overhoop liggen, enzovoort. We kennen bijvoorbeeld zowel een nuchtere als een emotionele zijde. Of een inslag tot bescheidenheid naast een droom over grootsheid. Een schurk naast een heilige. Een clowneske naast een zwaarmoedige kant. Of openheid naar medemensen die twist met een behoefte aan afzondering.

Samenvattend kan gezegd worden dat onze veelzijdige emotiona- liteit — en daarmee ons 'ware zelf' — zich toont in beelden. Wat ons verwart, beschaamt, verrast, plezier geeft, verrukt, kwaad maakt of pijn bezorgt, zet zich innerlijk om in beelden. De *affectieve kennis over het Leven* die wij op onze levensweg hebben opgedaan, drukt in de vorm van 'beelden' een blijvend stempel op onze innerlijke psychologische structuren.⁷ Innerlijke beelden weerspiegelen wat voor ons geldt als *affectieve ultieme realiteit*.⁸ Beelden zijn bovendien psychologisch gezien 'complex', in tegenstelling tot bijvoorbeeld logische eenduidigheid van wetenschappelijke concepten. Beelden 'verdichten'. In een gelijktijdige wijze bieden beelden een concentraat aan betekenisvolle informatie. Door hun veelzijdige structuur bevatten ze duiding, commentaar, meerzinnigheid; ze drukken als psychische structuur van een hogere orde 'betekenisgeving' uit.

1.2 Beeldend bewustzijn gezien als een hogere-orde-functie

In de visie van de klassieke psychoanalyse werden dromen vooral gezien als verholde uiting van *primitieve* wensen die niet op de realiteit georiënteerd zijn. Men maakte een onderscheid tussen de zogenaamde 'manifeste' en de zogenaamde latente' droominhoud. De droom werd benadrukt als behoeder van de slaap, juist door de vermeende kracht van beelden om verboden, 'latente' wensen en verlangens op verholde wijze in het 'manifeste' materiaal te symboliseren. Hedendaagse psychoanalytici denken daar echter soms heel anders over.⁹ De psychodynamische psychotherapeuten Stolorow, Brandchaft en Atwood bijvoorbeeld maken duidelijk dat het beeldmateriaal uit dromen juist opgevat kan worden als een weergave en herstructurering van innerlijke gevoelens waaraan een *reëel* subjectief belang moet worden toegekend.¹⁰ Hun visie luidt dat innerlijke belevingen door mensen soms niet goed opgemerkt worden; en dat zij de realiteit en de waarde ervan lang niet altijd goed beseffen. In een droom 'bekleden' we innerlijke gevoelens als het ware met beelden waardoor de levendigheid ervan sterk geïntensiveerd wordt. Door middel van de beelden kunnen de gevoelens voor ons dus als het ware meer tot 'werkelijkheid' worden. Je kunt ook zeggen dat we met behulp van beelden 'substantieel' maken wat we innerlijk voelen of weten."

Het verschil tussen deze opvattingen kan duidelijk gemaakt worden aan de hand van de volgende twee voorbeelden. Een vrouw met de naam 'Marian' had een droom waarin ze een bekende met de naam 'Geert' ontmoette; deze had in de droom — maar niet in werkelijkheid — een kind met de naam 'Gerard'. Deze vrouw herkende in de naam van het kind een soort samenvoeging van hun beider voornamen. De klassieke psychoanalytische droomuitleg zou bijvoorbeeld kunnen inhouden dat zij een latent seksueel verlangen zou hebben jegens deze bekende; en dat zij misschien wel graag een kind van hem zou willen baren. Een hedendaagse lezing van deze droom zou daarentegen kunnen behelzen dat de droomster iets gemeenschappelijks deelt of wil opbouwen met de bekende in kwestie. En dat daarin een positieve kracht schuilt die van waarde is voor de toekomst. Een tweede illustratie biedt de ervaring van de drukke zakenman die voor zijn werk al weer enkele dagen weg moest van zijn gezin met jonge kinderen. In deze dagen sliep hij niet goed en bovendien kwam hem herhaaldelijk een beeld voor ogen: hij zag dan voor zich hoe een van zijn kinderen uit een raam van de slaapkamer zou vallen.

De klassieke Freudiaanse theorie zou hierin een uiting kunnen herkennen van een latente doodswens die deze vader jegens zijn kind zou kunnen koesteren. De hedendaagse zienswijze zou hierin echter veeleer proberen te lezen, welke innerlijke gevoelde realiteit in dit 'beeld' wordt uitgedrukt; bijvoorbeeld de subjectief *gevoelde* — maar wellicht door hemzelf nog niet zo *opgemerkte* — innerlijke waarheid dat hij, door zoveel weg te zijn, zijn kind 'het vallen'; en een schuldgevoel dat hij thuis meer zou moeten — of een verlangen dat hij thuis meer zou willen — 'helpen opvangen'. Over metaforen in de taal gesproken!

De kunstpsycholoog Arnheim komt dan ook tot de stelling dat het zien van beelden eigenlijk een vorm van denken is. Hij meent dat *alle* denken fundamenteel 'perceptueel' van aard is — dat mensen in wezen 'visueel denken'.¹² Dit inzicht wordt nog scherper verwoord door de taalfilosoof Johnson.¹³ Ons verbeeldingsvermogen dient volgens hem als de vitale, centrale, organiserende psychologische functie gezien te worden. Het 'verbeelden' is als het ware een psychologisch 'cement' tussen allerlei meer beperkte deelprocessen van denken, redeneren en waarnemen. Johnson acht de 'imagination', ons verbeeldingsvermogen, dan ook een hogere functie dan het logische denken. Zonder beelden kan er geen zinbeleving zijn, geen affectieve participatie en geen menselijkheid (*humanness*).

Reed¹⁴ reikt de behulpzame gedachte aan dat 'beelden' als het ware een 'containerfunctie' vervullen. Daardoor slagen wij in een gelijktijdige *perceptuele organisatie en interpretatie* van alle impressies die wij in een actueel moment opdoen. Dit zouden we nooit met een seriële stap-voor-stap benadering voor elkaar kunnen krijgen.

Het zijn juist de innerlijke beelden waarmee we de actuele werkelijkheid ordenend, interpreterend en herkenkend tegemoet treden. De patroonmatige structuren van onze innerlijke beelden-wereld vormen als het ware ons sjabloon waarmee wij de actuele werkelijkheid perceptueel organiseren. Dit doen we doordat we als het ware perceptueel reageren op *analogieën*, of op 'plots'. Er wordt een dynamische analogie herkend of geïdentificeerd tussen, elementen van de situatie waar we in verkeren, en innerlijke representaties van wat affectief betekenisvol voor ons is.

Een zeer mooi voorbeeld daarvan in de Bijbel is het verhaal over de profeet Nathan die koning David een essentieel inzicht bijbrengt over zijn persoonlijke handelwijze (2 Samuel 12). Hij

doet dit in de vorm van een toepasselijk verhaal. Wanneer de analogie begrepen wordt en de boodschap aankomt, grijpt deze David geweldig aan. Dit inzicht leidt tot een blijvende kwalitatieve verandering in zijn perceptie en levensinstelling.

1.3 Spiritualiteit en voortgaande omvorming van affectieve perceptuele structuren: het onderkennen en cultiveren van innerlijke beelden

De verkenning tot dusver brengt ons tot de bepaling dat innerlijke beelden op een kwalitatieve manier invloed hebben op *affectieve interpretaties van situaties waarin wij ons in het heden bevinden* en daarmee op ons handelen. Als dat zo is, dan doet het er nogal toe waaruit deze qua inhoud en strekking bestaan! Dan doet het er nogal toe waaruit ze zijn samengesteld; welke basiswaarheden over het menselijk bestaan daarin voor ons het leidende perspectief bevatten op grond waarvan wij ons handelen mede construeren.

Verborgen innerlijke beelden kunnen bijvoorbeeld inhouden dat we ons fundamenteel bedreigd of minderwaardig voelen, een zelfbeleving die leidt tot defensief en competitief gedrag; of ze kunnen inhouden dat we egocentrisch gericht zijn op een comfortabel bestaan.

De religieuze tradities beogen in plaats daarvan andere funderende beelden aan te reiken. Bijvoorbeeld dat we vertrouwend en ontvankelijk in het leven op weg mogen zijn, en dat ons menszijn vervulling kent wanneer we *naaste* zijn, ontvankelijke medemens. Het 'Koninkrijk Gods' omvat beelden van het goede samenzijn van God en mensen, en beelden van tussenmenselijke verhoudingen waarin recht gedaan wordt. Dat is nog eens andere koek voor ons gemoed dan de dagelijkse berichten in de media over oorlogen en hebzucht. Of dan de reclame, als verbeelding van de mensopvatting binnen het marktgerichte economische denken. Individuen bestaan daarin hooguit in een hoedanigheid als toeleverancier van financieel gewin. De twist over scheppingsverhaal of evolutietheorie gaat niet alleen biologen aan. Het gaat ook om concurrerende verhalen over onze oorsprong als mens: zijn we liefdevol gewild of zijn we toevallig geproduceerd? Die verhalen hebben invloed op onze 'ziel'; die geven op beeldende wijze richting aan onze affectieve betrokkenheid bij leven' en 'menszijn'. Laten we daarom in godsnaam alert omgaan met ons visuele consumptiegedrag, zoals televisiekijken en het verkeren in sferen van 'virtual reality'.

Het onderkennen, maar ook het cultiveren van innerlijke beelden wordt door De Wit¹⁵ genoemd als een van de vier aangrijpingspunten voor de vorming van beoefenaars van contemplatieve tradities binnen de godsdiensten.¹⁶ In de innerlijke beelden die ons handelen begeleiden, spelen meer elementen een rol dan die van 'concept' en 'intellectueel argument'. Onze affectiviteit is er een wezenlijk, vitaal onderdeel van.¹⁷ *Het gaat bij spirituele vorming mede om het in cultuur brengen van onze voorstellingswereld en daarmee onze affectiviteit.* Het 'gij geheel anders' (Brief van Paulus aan de Efeziërs 4:20) bestaat uit verandering van binnenuit, en komt minder tot stand door opleggen van buitenaf.

Dit cultiveren van onze innerlijke beelden kan dan ook leiden tot een verfijnd vermogen mensen en situaties 'innerlijk te zien' en te 'doorzien'. Met behulp van beelden geven we aan situaties een 'duiding'. Het gaat dan om een doorgronden van datgene waar het in situaties wezenlijk op aankomt. Dit geschiedt dan doordat we kunnen afgaan op de innerlijke beelden die als het ware intuïtief in ons opkomen wanneer we met die situaties geconfronteerd worden. Het gaat dan veeleer om een goed gevormd onderscheidings- en oordeelsvermogen, dan om inhoudelijke of intellectuele kennis.¹⁸

1.4 Relaties met anderen zijn altijd als oriënterende dimensie aanwezig in onze intrapsychische dynamiek

Er is in *al* ons gedrag — ook wanneer we alleen zijn — altijd een dimensie of horizon aanwezig waarin we onszelf positioneren in een betrekking tot onze medemens.¹⁹ Ons innerlijke leven speelt zich nooit af in een sociaal vacuüm. Ook ons 'affect' en ons 'verbeeldingsvermogen' moeten niet gezien worden als oprispingen die vrijblijvend plaatsvinden in een soort individuele innerlijke privé-speeltuim.

Het verbeelden staat dan ook uiteindelijk altijd in een dynamische wisselwerking met de kwaliteiten van ons relationele handelen. De resultante ervan kan leiden tot meer of minder destructiviteit en defensiviteit; dan wel tot meer of minder ontvankelijkheid en medemenselijkheid. Het is dan ook de innerlijke beeldenwereld die ons instrument is voor het begrijpen erin het be-lichamen van liefdevol mede-menszijn.²⁰ *Het cultiveren van ons innerlijke beeldenspel is een vorm van uitermate sociaal en verantwoordelijk gedrag.*

II. Toepassing op een sprookje van Grimm

Min of meer bij toeval ben ik gestuit op het sprookje van de gebroeders Grimm: 'de drie veren'. Vanuit de geschetste denkbeelden ging ik er eens voor zitten om mijn eigen lezing van de verhaalfiguren te verkennen. Groot was mijn verbazing en plezier toen ik in de dynamiek van het sprookje veel ingrediënten herkende van wat in allerlei contemplatieve tradities van godsdiensten als levenswijsheid wordt doorgegeven.

11.1 De drie veren

Het sprookje kan door ieder worden nagelezen in de boeken van Grimm. Het kan als volgt worden samengevat. Een koning weet dat hij gaat sterven en hij vraagt zich af, wie van zijn drie zoons na hem het koninkrijk zal moeten besturen. Twee van zijn zoons zijn knap en sterk; de derde zegt doorgaans niet veel en wordt alleen 'de domkop' genoemd. De koning besluit om zijn zoons een proef te laten doen en vraagt wie van hen het mooiste kleed kan brengen. Hij blaast drie veren in de lucht: zo de veren gaan, zo moeten de zonen gaan. De eerste twee veren gaan naar oost en west, en de twee oudste zoons vertrekken vol plezier de wereld in. Ze zijn bij voorbaat al zeker van hun overwinning op broer drie: diens veer valt namelijk vlak voor zijn neus op de grond. En de 'domkop' gaat er bedroefd bij zitten. Wanneer hij daar echter zit, ziet hij opeens een valluik voor zich in de grond. En wanneer hij dat opendoet, ziet hij een trap naar beneden. Wanneer hij die afloopt, komt hij bij een deur. Als hij aanklopt, doen padden open. Deze kunnen hem desgevraagd aan een kleed helpen, dat zo schoon is dat er nergens op aarde zo een gevonden kan worden. Daarmee gaat de domkop naar de koning. De oudste twee broers hadden niet eens hun best gedaan om iets moois te vinden, zo zeker waren ze ervan dat hun jongste broer toch niets zou kunnen verwerven. Met het eerste het beste grof geweven kleed van een herdersvrouw komen ze thuis. De koning zegt hen dat hij op grond van deze proef het koninkrijk eigenlijk aan de jongste zoon zou moeten toewijzen, maar de twee oudsten kunnen zich daarmee niet zomaar verenigen. Ze redeneren en noemen allerlei tegenwerpingen aan hun vader, zodat deze besluit om hen opnieuw een proef te laten doen. Ze moeten de mooiste ring brengen. Volgens dezelfde procedure gaan ze op weg; de jongste opnieuw bedroefd; en opnieuw brengen de padden hem een ring die zo schoon is als op aarde niet gemaakt wordt. De vader over-

weegt ook nu dat het koninkrijk aan de jongste toekomt. En weer gaan de oudste twee in discussie. De derde proef betreft het vinden van het schoonste meisje. En ook daar helpen de padden mee. De oudste twee hebben genoeg genomen met de eerste de beste boerendochter, de jongste heeft een padje opgenomen dat veranderde in een beeldschoon meisje. Hij heeft ook deze proef gewonnen. Maar nog steeds willen de twee oudste broers zich niet gewonnen geven. Ze willen hun vrouwen onderling een wedstrijd laten doen in hoogspringen, en wel door een ring. De oudste twee menen dat het meisje van de derde zoon daartoe niet voldoende kracht zal hebben daar ze zo licht is. Ze verwachten dat hun sterke boerendochters deze wedstrijd wel zullen winnen. Wanneer de vrouwen springen, breken de twee boerendochters echter hun benen op het moment dat ze na de sprong weer op de grond terugkomen. Het ranke meisje komt echter na haar sprong door de ring weer zo licht als een veertje soepel op de grond terecht.

Het besluit van de koning staat nu vast: het koninkrijk komt toe aan de derde zoon. Deze regeert het koninkrijk nog lange tijd in wijsheid.

11.2 Een vrijmoedige interpretatie van de sprookjesbeelden

Waarom is dit sprookje ooit als volksvertelling van mond tot mond overgeleverd en uiteindelijk door de gebroeders Grimm opgeschreven? Waar gaat dit sprookje over? Is het gewoon een verhaaltje om kinderen mee te amuseren? Is het een geschiedenisverhaal over onzekere koningen van lang geleden? Of is het een soort geheime cursus: 'hoe slaag ik in de maatschappij terwijl ik mijn opleiding niet heb afgemaakt'?

Zou het zo kunnen zijn dat dit verhaal ons wijsheid wil overbrengen over waar het om gaat in het leven als mens? Dit verhaal is opgetekend in de eerste decaden van de negentiende eeuw. Mensen hadden toen nog niet de beschikking over de theorieën van Freud waarmee ze elkaar konden informeren over de krachten in de psyche. Ze hadden ook geen televisies waar ze zoveel uur van de dag naar zaten te kijken... Misschien waren ze iets meer gewend dan wij dat zijn om hun beeldingskracht op een actieve manier te gebruiken.

Laten we er eens van uitgaan dat dit sprookje ons iets wil vertellen over de menselijke geest in een tijdperk zonder Freud. Laten we er eens van uitgaan dat we ook nu nog iets kunnen hebben aan deze levenswijsheid. Wat is dit 'koninkrijk' waar het sprookje het over heeft?

Hebben wij niet allen een 'koninkrijk' te besturen, namelijk ons eigen leven?

Het 'regeren van het koninkrijk in wijsheid' is de ervaring dat we op een juiste wijze in het leven staan. Op zo'n manier dat we ervaren dat de muziek van het leven in ons bestaan tot klinken kan komen. Wie kent niet het verlangen naar zo'n levenswijze dat deze momenten van vervulling aanwezig zijn? Wie heeft niet, ergens, enkele verborgen beelden van hoe zo'n leven er uit zou zien? Voor we verder gaan, zou u als lezer eigenlijk eens op zoek moeten gaan naar uw verborgen persoonlijke beelden over 'geluk' en 'vervulling'.

Zijn dat dromen over 'eer', 'roem' en 'prestaties'? 'Rijkdom in materiele zin?' 'Vreugdevol leven'? Leven waarin uw aard zich mag tonen? Weten wat het is om lief te hebben en geliefd te worden?

Wanneer we in het leven *dit* koninkrijk — een leven waarin vervulling wordt ervaren — willen bereiken, kunnen we ons realiseren dat we niet weten hoe de weg er naar toe is. Onze beginpositie is een positie van blind-zijn, van niet-weten hoe naar dit koninkrijk toe te kunnen komen; van *niet weten hoe een leven van vervulling te bereiken*. Zo lang ons leven vlekkeloos verloopt, realiseren we ons overigens deze blindheid niet. We hebben misschien het idee dat we het prima voor elkaar hebben. Misschien voelen we ons voldaan en tevreden. Maar de reis naar levensinzicht kan dan niet beginnen.

Van de koning van het sprookje wordt gezegd: hij voelde dat hij oud ging worden. Dit is een overdrachtelijke manier om de ervaring weer te geven dat we onze gebruikelijke capaciteiten niet meer als toereikend ervaren. De koning die zich realiseert te gaan sterven is ons 'zelf dat in een crisis is geraakt; en dat zich afvraagt welke krachten of welke innerlijke stemmen eigenlijk betrouwbaar zijn om op af te gaan in het leven. Om een andersoortige, meer vervulde bestaanswijze te ontdekken en te realiseren.

De oudste twee broers zijn erg knap en verstandig. Dat zijn onze kwaliteiten waarmee we ons zelfverzekerd voelen, waarmee we graag voor de dag komen. Bijvoorbeeld: intelligentie, wilskracht, er leuk uit zien, of bijvoorbeeld: ruim bij kas zitten. Het is alsof het sprookje ons zegt: keer op keer vertrouwen we het liefst op dit soort eigenschappen en gemakken als we in een crisis komen en die op hebben te lossen. De twee oudste broers gaan immers elke keer weer met hun vader in discussie, dat zij dat koninkrijk willen erven. Zo vergaat het onszelf toch ook. Elke keer opnieuw zoeken we oplossingen vanuit onze sterke kanten en we hebben er een hekel

aan om met zwakheid geconfronteerd te worden. Het is alsof het sprookje ons zegt: we hebben meerdere lessen nodig voor we de juiste krachten weten te herkennen en daarop durven te vertrouwen.

De oudste broers hebben er zin in: ze streven naar het hoogste ideaal. Dit willen ze graag op heroïsche wijze bereiken door adembenemende reizen te maken, ver naar het oosten en het westen. Een zekere prestatiezucht is daarin te herkennen; of de gedachte dat 'voldoening', een vervuld leven, pas bereikt kan worden door grootse prestaties te volbrengen. Gezien vanuit de mensvisie van contemplatieve tradities dient dit als een misrekening beschouwd te worden; de oudste twee broers verwerven het koninkrijk *niet*. Hoe anders de wederwaardigheden van de derde broer. Het is ogenschijnlijk zo onaanzienlijk wat hem overkomt. De derde zoon is niet knap; hij zegt weinig en wordt alleen 'de domkop' genoemd. Het is alsof het sprookje ons zegt dat het maar een stille, weinig opvallende, onaanzienlijke innerlijke stem is die ons naar onze bestemming als mens wil leiden.

De veer valt vlak voor zijn neus: ik vat dit op als een heenwijzing naar het concrete, alledaagse *hier en nu* als de plaats waar vervulling mogelijk is en gevonden kan worden. Niet het dromen over 'daar' en 'aan' en heroïek'; niet het uitstellen tot het moment dat aan de juiste voorwaarden voldaan is helpt ons verder op onze weg. Maar de gewone bezigheden en ontmoetingen, hoe eenvoudig en roemloos ook, zijn van belang; en vooral: *de wijze waarop* wij deze voltrekken en ondergaan. De instelling, de gezindheid waarmee we ze tegemoet treden en beleven doet ertoe. Daarin realiseren wij vredelievendheid, medemenselijkheid, oprechtheid — of niet. Dit motief van de 'onaanzienlijkheid' als de plaats waar het heil wil geschieden — waar Christus

on tvangen wil worden; wil incarneren — komt ook in verschillende bijbelpassages terug. De plaats waar Jezus wordt geboren is bijvoorbeeld niet de herberg als centrum van de sociale gemeenschap; het is een onderkomen veel meer achteraf, namelijk de stal. Zo ook zijn het de herders, onaanzienlijken, die er het eerst over bericht worden. Jezus zoekt de sociaal uitgestotenen, zoals hoeren en tollenaars, op. Hij wil aan huis komen bij de tollenaar" en kleine mens Zacheüs; en zijn presentie brengt in Zacheüs' leven een ommekeer teweeg. De barmhartige Samaritaan, vreemdeling en zeer onaanzienlijk, heeft iets begrepen van waar het om gaat; namelijk om 'naaste' te zijn; hij voltrekt dit en reali-

seert daarmee zijn bestemming als mens, een inzicht dat aan de personen-van-aanzien ontgaan is. 'Wat voor de wereld onaan- zienlijk is, heeft God uitverkoren...' (1 Cor. 1:27, 28) kan ons er psychologisch gezien toe brengen om de confrontatie met onze onaanzienlijke zijden of armoede niet te ontvluchten, maar toe te laten.

De derde broer is eerst verdrietig. Hij zet zich neer bij de plaats waar de veer valt. En dan ziet hij opeens een valluik in de grond. Wanneer we ophouden met het vermijden en het ontvluchten van onszelf en wanneer we trachten om zo volledig mogelijk aanwezig te zijn in het moment van het hier-en-nu, kunnen we er pas toe komen om in dezelfde situatie nieuwe mogelijkheden te gaan zien. Het 'zitten' kan ik dan ook helemaal met de meditatie-zit in verband brengen.

De broer daalt vervolgens in de diepte af. Dit zie ik als een verwijzing naar het doelbewust verbinden met onze lichamelijke- heid. Het gaat om een 'aardse' spiritualiteit, een 'spiritualiteit van beneden'. Alleen dat wat we met onze lichamen doorleven, kan resulteren in authentieke levenswijsheid in onze geest. Met ons lichaam verblijven wij in een samenzijn in werkplaatsen, huiskamers en collegezalen; met ons lichaam lopen wij rond in winkels waar we inkopen doen. Met ons lichaam beleven wij tal van emotionele gesteldheden: vreugde, angst, schrik, boosheid, verrassing; warmte en kilte, inspanning en ontspanning. Met ons lichaam ervaren we de gestoorde nachten wanneer onze kleine kinderen ons te vaak uit ons bed roepen; maar zonder die ervaring zou ons ouderschap een minder levende ervaring voor ons zijn. Met ons lichaam genieten we de liefde. En zo voort. De zeer concrete levensdomeinen waar we lichamelijk verblijven, zijn dezelfde gebieden waar we onze levenslessen en inzicht in het menszijn kunnen opdoen.

Daar treft de broer een grote pad en een aantal kleinere aan. Dit zie ik als een beeld van die zaken die we het liefst 'onder de grond zouden willen stoppen'. Bijvoorbeeld de duistere en slinkse elementen van onze gevoelswereld. Onze verwondheid; onze kwetsbaarheid; de karaktereigenschappen die we van onszelf zouden willen verbergen. Het sprookje zegt ons dat het juist deze facetten van het leven zijn die ons schatten kunnen brengen. En 'schatten' staat hier voor: geestelijke of innerlijke rijkdom. De goederen die de padden brengen zijn van een schoonheid die op aarde niet aangetroffen kan worden. Dit wil naar mijn besef uitdrukken dat als we ons durven in te laten met wat in ons/het bestaan aanwezig is aan gebrokenheid, kwetsbaarheid, of ver

wondheid, wij zullen kunnen ontwaken en groeien in geestelijke zin; dan zullen we tot meer volledig inzicht kunnen komen, toenemend opengaan voor de realiteit. Het vermogen om open te zijn voor wat leeft in onszelf is namelijk rechtstreeks verbonden met ons vermogen om in aandacht present te zijn bij anderen, bij het leven. Dat brengt een andere vreugde met zich mee dan het genieten van materieel comfort; het zijn 'schatten', van een kwalitatief andere aard. Naar de mate dat we ons echter voor delen van ons eigen gevoelsleven afsluiten, kunnen we immers ook niet present zijn bij anderen?

Een voorbeeld daarvan. Datgene waar we onder lijden kan ons ertoe brengen om anderen een dergelijk lijden te willen besparen. Dit leidt tot inzet en engagement. Of ons lijden kan ons leren, hoe belangrijk het is om door medemensen gezien te worden in het verdriet. Dit leidt tot aandacht voor mensen dichtbij en veraf, die het nodig hebben door ons in hun lijden 'gezien' te worden. Het aldus komen tot 'engagement' of tot 'anderen opmerkzaam zien', zal ons de schatten brengen zoals bedoeld in het sprookje. Wanneer we door moeilijkheden heen hebben moeten gaan, leren we om te herkennen wat van wezenlijke waarde is in het leven. Dit kan ons helpen om eenvoud aan te brengen in onze levensstijl.

De jongste broer neemt de derde maal gewoonweg maar een van de kleine padjes en dit verandert voor hem tot een bruid. Misschien kan dit betekenen dat het er niet zo toe doet waar je start. Door gewoonweg aan te vatten welke 'pad' in je bestaan aangetroffen wordt, zal dit kunnen transformeren tot een goed van grote waarde. Het zal je tot inzicht kunnen brengen, tot verstaan, aangaande wezenlijke levenslessen. En je blijvend vergezellen, zo, dat je daardoor het koninkrijk zult beërven en in wijsheid zal kunnen besturen.

III. Het levens-wijze kennen

III.1 Vertaling naar geloven en godsdienst

Wat heeft dit nu met geloven of godsdienst te maken? Het sprookje vertelt ons over het krachtenveld in onszelf, waarin we, onze weg moeten leren vinden. Als we de goede stemmen leren herkennen en durven volgen, bevinden we ons op een weg naar inzicht. Het gaan leven met toenemend inzicht in onszelf, in het leven, is vreugdevol. Het gaat om vreugde van een andere aard dan het eenvoudigweg genieten van bijvoorbeeld materiële 60

---

welstand. De innerlijke weg is tegelijk een weg van opengaan in de realiteit, van het steeds bewuster gaan beseffen van de rijkdom van het leven. Je gevoeligheid voor wat waardevol is, groeit. En daarmee je vermogen om je op een wakkere manier te gaan inzetten voor die krachten in de wereld die dienstbaar zijn aan werkelijke waarden, aan wat het menszijn werkelijk dient. Je gaat er toenemend vreugde in scheppen om deze waarden zelf te willen belichamen. Het sprookje reikt ons aan dat we er *zelf* persoonlijk helemaal in voor mogen komen. De weg is tegelijkertijd zeer persoonlijk: ieder moet aan zijn of haar eigen 'unieke' paden werken; en universeel: want ieder mens treft paden aan in zijn leven. Moeilijkheden, lijden of beschamende zaken die hij of zij zelf liever niet zo had uitgekozen.

Deze kwaliteiten kunnen allemaal herkend worden wanneer we oprecht zijn in ons zoeken van God.

De religieuze tradities reiken ons verschillende elementen aan die ons ertoe kunnen brengen deze weg te gaan. We kunnen er kennismaken met *instrumentele waarden* zoals: eenvoud; het behoeden van stilte. We vinden er *bronnen* die onze geestkracht kunnen voeden, bijvoorbeeld de bijbelverhalen. Maar dit houdt ook de opdracht in dat we willen leren *om zo te leven met onszelf dat we weten hoe onze geestkracht gevoed kan worden*. De bijbelverhalen kunnen ons zeer bevuchten in ons verbeeldingsvermogen en in ons innerlijke zien van de werkelijkheid'. Het *ritueel*²¹ is een vitaal moment. We kunnen denken aan de liturgie, aan de Avondmaalsviering, aan de gebedsstonden. Daar kan bij uitstek bezieling' ervaren worden en geschieden, omdat we daar een verbinding tot stand brengen van concrete alledaagse zaken met een beeldend referentiekader (en zie deel I om de rijke betekenis van beelden te begrijpen). Geen leven' zonder rituelen: zoals bijvoorbeeld de begroeting, de zondagse eredienst, de protestmars, de pelgrimsreis, de doop, de ziekenzalving, de biddag voor gewas en arbeid, de oudejaarsviering. De *gemeenschap* met medegelovigen is idealiter een open leergemeenschap in de school van het leven. Het zou bij uitstek de plaats kunnen zijn waar we geen façades op hoeven te houden, zodat er een zekere openheid mogelijk is over de 'paden' die ieder in diepten van het voelen tegenkomt. Persoonlijk gevonden inzichten kunnen dan dienen tot opbouw van ieder. Maar het gaat er ook wel eens om dat inzichten toetsbaar zijn door anderen. Dit vraagt om het toelaten van anderen, gedoseerd natuurlijk en met behoedzaamheid, in wat ons innerlijk beroert. Het *bidden* omvat tevens aspecten van ontdekken

waar je zelf eigenlijk staat, van oefenen in waarachtigheid, en van opengaan in het nu. Bepaalde vormen van *meditatie* kunnen een grote bijdrage leveren aan de gevoeligheid voor beeldtaal en symboliek, en daardoor tot het anders waarnemen van de alledaagse werkelijkheid.²² Dit kan begrepen worden door te veronderstellen dat in meditatie verminderd aandacht wordt geschonken aan het discursieve denken zoals dat verricht wordt in de linker hemisfeer; het analoge, holistische, intuïtieve verwerken van informatie zoals dat plaatsvindt in de rechter hemisfeer kan daardoor meer tot ontwikkeling komen. Dit leidt tot het anders waarnemen van de werkelijkheid, waardoor in gewone voorvallen soms opeens een zinbeeld van het koninkrijk Gods herkend kan worden.²³ Van Jezus wordt gezegd: en zonder beelden heeft hij niet tot hen gesproken.²⁴

Het opvolgen van *voorschriften* van de religieuze traditie kan eveneens een zinvolle bijdrage leveren aan het tot-verstaan komen. Het 'levenswijze' kennen volgt immers uit het lichamenlijk verrichte handelen...; zodat we vooral *al doende* (God loven, onze naaste dienen, aalmoezen geven, enz.) iets zullen kunnen gaan begrijpen van het wonder van het leven en het menszijn. Een inzicht dat niet langs andere weg verworven zal kunnen worden.

111.2 Beelden als instrumentarium van de pastor

Beroepshalve hebben pastores al te maken met beelden in vele gestalten. Ze komen voor in de Bijbel, het liedboek en in de geloofstaal van hun gemeenteleden; ze komen spontaan op wanneer mensen over hun leven spreken en ze kunnen herkend worden als het samenbindende fluïdum van sociale verbanden en culturen. De inzichten die hier bijeengebracht zijn, kunnen een aanmoediging vormen voor pastores om meer doelbewuste aandacht te schenken aan de vitale dynamiek die in beelden schuilt.²⁵ Beelden geven prijs wat mensen beweegt. Ze zijn geen toevallig bijproduct, maar brengen ons bij het hart van het leven en het menszijn. Ze hebben iets van doen met 'geestelijk leven' en, naar ik gelovig ben gaan vermoeden, misschien zelfs wel! met 'leven uit de Geest'.

Noten

1. Langs, R. (1988). *Ontsluier uw dromen; een revolutionaire techniek om dromen te doorgronden*. Den Haag: Bzztoh.
2. Lakoff en Johnson wijzen bijvoorbeeld op de enorme hoeveelheid metaforen die wij hanteren in het alledaagse taalgebruik. Zie: Lakoff, G. & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. Chicago: The University of Chicago Press.

- Ook de taalfilosofe Gemma Corradi Fiumara heeft zich intensief beziggehouden met de wijze waarop centrale levenservaringen zich weerspiegelen in de spontane manier waarop metaforen in het taalgebruik opgenomen worden. Fiumara, G.C. (1995). *The Metaphoric Process; Connections between Language and Life*. London: Routledge.
3. Freud, S. (1984). *Psychopathologie van het alledaagse leven; over vergeten, versprekingen, misgrepen, bijgeloof en vergissingen*. Meppel en Amsterdam: Boom.
  4. Bettelheim, B. (1980). *Het nut van sprookjes*. Cothen: Servire.
  5. Meer over sprookjes en de toepassing van verbeelding in psychotherapie bij:
    - Jongsma-Tieleman, P.E. (1996). *Godsdienst als speelruimte voor verbeelding*. Kok: Kampen.
    - Kast, V. (1987). *Sprookjes als therapie*. Rotterdam: Lemniscaat.
    - Lubbers, R. (1988). *Psychotherapie door beeld- en begripsvorming; het grensoverschrijdend verstaan van de hermeneutiek*. Nijmegen: Dekker en Van der Vegt.
    - Maass, H. (1982). *De therapeut in ons; genezing door actieve imaginatie*. Rotterdam: Lemniscaat.
    - Maass, H. (1986). *Agressie in dromen: angst omzetten in positieve kracht*. Rotterdam: Lemniscaat.
    - Sechehaye, M.A. (1972). *Terug naar het nulpunt; symbolische realisatie als geneeswijze voor de schizofreen*. Rotterdam: Lemniscaat.
    - Sechehaye, M.A. (1982). *Dagboek van een schizofreen*. Rotterdam: Lemniscaat.
  6. Hermans, H.M.J. & Kempen, H.J.G. (1993). *The Dialogical Self; meaning as movement*. San Diego: Academic Press.
  7. Zo maakt Sarbin duidelijk dat psychologisch gezien 'emotie' altijd samengaat met 'een verhaal'; de fysieke ervaring van 'emotie' is altijd met een dramatische 'gebeurtenis' verbonden. Aan dit facet is door psychologen veelal voorbijgegaan. Sarbin, T.R. (1989). Emotions as Narrative Emplotments. In: Packer, M.J. & Addison, R.B. *Entering the circle; Hermeneutic Investigation in Psychology*. Albany: State University of New York Press, pp.185-201.
  8. Met het woord 'ultieme' wordt in dit verband vooral geduid op wat affectief voor ons als ultieme waarheid is gaan gelden. De realiteit van (persoonlijk) lijden, moeite en gebrokenheid, dan wel het vermijden ervan, lijkt daarbij een sleutelrol te kunnen spelen.
  9. Stolorow, R. (1989). The dream in context. In A. Goldberg (ed.), *Dimensions of Self Experience*. Hillsdale NJ: The Analytic Press, pp.33-39.
  10. Zij passen deze zienswijze ook toe op hun analyse van de symboliek van psychische stoornissen zoals waandenkbeelden van psychotische patiënten of psychosomatische klachten; dit levert een verrassende hermeneutiek op die het mogelijk maakt om tot dan toe onbenoembare levenservaringen te hernemen in een helende relatie met de therapeut. Zie: Stolorow, R.D., Brandchaft, B. & Atwood, G.E. (1987). *Psychoanalytic Treatment. An Intersubjective Approach*. Hillsdale, NJ: The Analytic Press.
  11. Primitieve driften worden door deze auteurs natuurlijk ook erkend. Maar dan niet als wezenskenmerk van de menselijke aard. Primitieve driften worden door hen veeleer opgevat als ontsparingen. Deze zijn nogal eens het gevolg van het verkeerd hebben in een sociale omgeving waarin wezenlijke emotionele behoeften niet gezien en niet voldoende respectvol bejegend geweest zijn.
  12. Arnheim, R. (1969). *Visual Thinking*. Berkely: University of California Press.
  13. Johnson, M. (1987). *The body in the mind; the bodily basis of meaning, imagination, and reason*. Chicago: The University of Chicago Press.
  14. Reed, B.D. (1987). *The Dynamics of Religion; Process and Movement in Christian Churches*. London: Darton, Longman & Todd.
  15. Wit, H.F. de. (1993). *De verborgen bloei; over de psychologische achtergronden van spiritualiteit*. Kampen: Kok.
  16. Ook de godsdienstpsycholoog P. Pruyser maakt duidelijk hoe onze innerlijke belevingswereld als het ware 'in cultuur gebracht' kan worden; hoe dit 'cultiveren' eruit kan zien werkt hij uit voor uiteenlopende domeinen van cultureel leven: de kunsten, de godsdienst en de wetenschap. In Pruyser, P. (1983). *The play of the imagination; towards a psychoanalysis of culture*. New York: International Universities Press.
  17. Stolorow, R.D., Brandchaft, B. & Atwood, G.E. (1987). *Psychoanalytic treatment; an intersubjective approach*. Hillsdale, NJ: The Analytic Press.
  18. Atwood, G.E. & Stolorow, R.D. (1992). *Faces in a cloud; intersubjectivity in personality theory*. Northvale: Jason Aronson.
  19. Teurlinckx, T. *Bergtocht. Handleiding innerlijk zien door meditatie in andalatekenen*. Eeserveen: Akasha.
  20. Verschillende hedendaagse psychologische theorieën onderkennen steeds meer dat onze relationele zelfbeelden het centraal sturende psychologische proces zijn. De structuur van deze relationele zelfbeelden wordt vanaf de geboorte gevormd in onze ervaring van de omgang met onze verzorgers en opvoeders. Zie bijvoorbeeld: Stern, D.N. (1985). *The Interpersonal World of the Infant. A View from Psychoanalysis and Developmental Psychology*. New York: Basic Books.
  21. Een deel van de bergrede zou ik graag in dit licht willen lezen, namelijk Matteüs 5:20-48. De woordkeus van Jezus in deze passage van de bergrede is zeer absoluut en strikt. Ik stel mij voor dat dat misschien zo is omdat hij daarin een polemieek aangaat met vrome lieden die veel te veel oog hebben voor uiterlijk vertoon van heiligheid. Wanneer we door de absolute niet uit het veld geslagen worden, kunnen we in deze passage ook een oproep lezen: behoed zo veel als je kunt een positieve kwaliteit in de innerlijke gedachten die je over mensen koestert. Niet zozeer uiterlijk correct, beheerst gedrag is waar het op aankomt terwijl je van binnen lak hebt aan wie dan ook. Nee, het maakt wel degelijk uit in welke vorm je over mensen en situaties denkt. Want dat zal de hoedanigheid van jouw omgang met hen uiteindelijk uitmaken. Innerlijke beelden en uiterlijke leefwijze hebben en houden verband met elkaar. Behoed daarom met zorg je verbeeldende vermogens.
  21. Reed, B.D. (1978). *The Dynamics of Religion; Process and Movement in Christian Churches*. London: Darton, Longman and Todd.

- Lukken, G. (1986). *Geen leven zonder rituelen. Antropologische beschouwingen met het oog op de christelijke liturgie*. Hilversum: Gooi en Sticht.
22. Kelsey, M.T. (1976). *The other side of silence; a guide to christian meditation*. Mahwah (NJ): Paulist Press. Witkam, J. (1992). *Het geopende oog; de weg naar diepte-inkeer*. Tiel: Lannoo.
23. Bijbel: gelijkenissen van Jezus. Brico, R. (1994). *Ontmoetingen aan de Jabbok*. Kok: Kampen. Fortmann, H.M.M. (1974). De religieuze waarneming in het oeuvre van Guardini. In *Als ziende de Onzienlijke; een cultuurpsychologische studie over de religieuze waarneming en de zogenaamde religieuze projectie*. Deel I, beck 1, pp.295-316. Tracy doordenkt zelfs de wetenschap theologie als project waarin het gaat om cultivering van analogical imagination! Zie: Tracy, D. (1986). *The Analogical Imagination; Christian Theology and the Culture of Pluralism*. New York: Crossroad.
24. Wat aan Fortmann de prachtige bezinning ontlokt heeft met dezelfde titel: 'En zonder beelden heeft Hij niets tot hen gezegd'; een psychologische studie over liturgische rit en symbolen. In H.M.M. Fortmann (1972). *Heel de mens; reflecties over de menselijke mogelijkheden*. Baarn: Amboboeken.
25. Praktische hulpmiddelen hiervoor zijn o.a.: Barkey Wolf, A.G. (1968). *Vensters in de preek; een pleidooi voor het gebruik van illustraties in de prediking*. Franeker: T. Weyer. Brummelen, A. van. (1987). *Meditatief leven*. Kampen: Kok [Reformatie reeks]. Lindijer, C.H. & Speet, E. (1990). *Werken met dromen; mogelijkheden van omgaan met dromen in het pastoraat*. Delft: Meinema. Meves, C. (1974). *Psychologische kijk op de Bijbel; actualiseren van Bijbelse beeldspraak en symboliek*. Haarlem: De Toorts [vertaling van: Die Bibel antwortet uns in Bildern: Tiefenpsychologische Textdeutungen im Hinblick auf Lebensfragen heute (1973)1. Nouwen, H.J.M. (1991). *Eindelijk thuis: gedachten bij Rembrandt's 'De Terugkeer van de Verloren Zoon'*. Tiel: Lannoo. Nouwen, H.J. M. (1989). *In het huis van de Heer: bidden met iconen*. Tiel: Lannoo. Voorhoeve, B. (1992). *Beelden als inspiratiebron; een werkboek*. Zeist: Christofoor. Weerman, A. (1997). *Levensloopmetaforen in de hulpverlening; het Leven een breiwerk*. *Tijdschrift voor Sociaal Pedagogische Hulpverlening* nr. 14, maart 1997, p. 4-8. Zuidgeest, P. (1986). *Levensbeelden: markante metaforen in het levensverhaal, aanknopingspunten voor pastorale begeleiding en hulpverlening*. Kampen: Kok.

Gemeenteopbouw en

Postmoderne Tijd

Een innerlijke tegenstrijdigheid

Bert Goedhart

'Gemeenteopbouw' als theorie en als praktisch werk suggereert dat er een totaalvisie op kerk- en gemeentezijn bestaat van waaruit de gemeente dan maakbaar zou zijn. Dit verdraagt zich steeds minder met een postmodern denken en ervaren waarin de grote concepten voorbij zijn. Een uitgewerkte casus ('beraad gemeenteopbouw') laat zien dat deze contradictio in terminis niet hoeft te verlammen, maar kan aanzetten tot slagvaardig handelen in een kerkelijke gemeente. De combinatie 'beraad' en 'gemeenteopbouw' blijkt creatief te werken. Ten slotte wordt er vanuit deze casus gezocht naar een praktijktheorie en breder gereflecteerd op de problematiek die in de titel van dit artikel is verwoord.

Aanleiding en probleemstelling

Voor een goed verstaan van dit artikel reflecteer ik eerst op mijn wijze van praktiseren en theoretiseren. Ik studeer graag, maar mijn grens is snel bereikt als ik de relatie met mensen en groepen niet meer concreet kan maken. Ik werk graag met groepen en heb bemerkt dat ik mij niet zozeer voorbereid op een komende sessie, als wel reflecteer op de juist gehouden bijeenkomst. De voortgang van een groep groeit zodoende uit haar verleden. Door mij begeleid gaat de groep haar eigen weg, dat is de ene kant. De andere kant is dat ik zelf geëngageerd groepslid ben en niet alleen begeleid maar ook leid. Dit op grond van mijn inzicht, opgebouwd theorie en idealen, en in relatie gebracht met (de reflectie op) deze groep.

Een en ander betekent dat ik nogal tijd- en cultuurgevoelig ben en in meerdere opzichten en tegen wil en dank postmodern was geworden voordat ik iets gelezen had van filosofen als Lyotard en Derrida. Reflectie op eigen gemeenteopbouwwerk maakte me bewust dat ik wat anders begon te handelen en dus ook mijn theorie moest heroverwegen.

Het zou van belang zijn als niet ieder met schade en schande naar een veranderde praktijk toe moest groeien. Bovenstaande biografische notities zouden een ander kunnen helpen om